

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.65>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НАРОДОВЛАДДЯ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Заборовський В.В.,
*професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5845-7535*

Харута В.Ф.,
кандидат юридичних наук

Заборовський В.В., Харута В.Ф. Реалізація принципу народовладдя: питання теорії та правозастосування.

Вказується, Конституція України проголосила носієм суверенітету і єдиним джерелом влади народ, що її реалізує безпосередньо і через органи державної влади і місцевого самоврядування. Вищим та безпосереднім вираженням влади народу є саме є референдум і вільні вибори. Форми безпосереднього народовладдя, що закріплені в Розділі 3 Конституції відіграють визначальну роль для сучасного вітчизняного конституціоналізму, визначення напрямів розвитку громадського суспільства та держави, він надає можливість забезпечити вільне волевиявлення громадянина з самого широкого спектру питань. Державна влада і місцеве самоуправління функціонують ефективно саме за наявності розвинутих інститутів прямої демократії. Сьогодні практика застосування загальних форм безпосередньої демократії значно випереджає теоретичні розробки в даній області. Саме це питання є об'ємне, а в той же час існує велика кількість прогалин і протиріч у можливості конституційного закріплення нових форм безпосередньої демократії, особливо у правосудді.

Відзначається, що пряма демократія в державно-правовій системі виконує «забезпечення підконтрольності та відповідальності представницьких органів перед своїми виборцями, обмеження її свавілля. Іншими словами, пряма демократія є специфічний механізм, інститут всередині демократичного режиму, що врівноважує здійснення влади за допомогою представницької демократії. Вказується, у юридичній літературі висловлюються різні визначення поняття «форма (інститут) безпосередньої демократії». Із юридичної наукової літератури відомо, що під формами безпосередньої демократії розуміються «способи і засоби безпосереднього здійснення влади народом або його частиною, які виключають передачу владних повноважень будь-яким органам або особам».

На підставі аналізу наукових джерел, автори поділяють твердження вчених (Л. Шипілов) щодо прямої демократії, що доступ до вказаного ідеалу зумовлює конвергенцію «чистих» безпосередніх форм здійснення влади із професійною діяльністю державних органів. Лише за постійної взаємодії представницької форми у всіх її видах із безпосередніми інститутами здійснення народовладдя може здійснюватися перманентна легітимація делегованої влади, двосторонній зв'язок поміж народом та його представниками, забезпечуватися стан масової політичної участі. При цьому, ідейною основою народовладдя виступає народний суверенітет, тобто верховенство влади народу, яка фактично і здійснюється в інтересах народу. Ідея народного суверенітету відіграла надзвичайно важливу роль у розвитку суспільства, у формуванні демократичних засад політичного життя різних країн (А. Колодій).

Ключові слова: народовладдя, форми безпосередньої демократії, референдум, судова влада, правосуддя, конституція, конституціоналізм.

Zaborovskyy V.V., Kharuta V.F. Implementation of the principle of people's ownership: nutritional theory and legal status.

It appears that the Constitution of Ukraine has voted for the sovereignty and united power of the people, which it implements directly through the bodies of state power and local self-government. The main

manifestation of the power of the people is the referendum and free elections. The forms of centralized people's rule, which are enshrined in Section 3 of the Constitution, play an initial role for the current political constitutionalism, which directly contributes to the development of a huge partnership between the powers that we hope is possible. It is possible to provide the free-willed population with the widest range of nutrition. State power and local self-government function effectively due to the presence of developed institutions of direct democracy. Today's practice of establishing the hidden forms of middle-free democracy significantly outpaces the theoretical developments in this area. The nutrition itself is voluminous, and at the same time there are a great number of gaps and gaps in the possibility of constitutional consolidation of new forms of unmediated democracy, especially in justice.

It appears that direct democracy in the state-legal system means ensuring the control and accountability of representative bodies before their voters, interspersed with Swaville. In other words, direct democracy is a specific mechanism, an institution in the middle of a democratic regime, which is equally important to the functioning of representative democracy. It appears that in legal literature there are different meanings of the concept of "form (institution) of middle-of-the-road democracy." From the legal scientific literature it is clear that the forms of direct democracy mean "the ways and means of direct control over the people or any part of them, which includes the transfer of ownership to any bodies or individuals."

On the basis of the analysis of scientific issues, the authors share the firm belief (L. Shipilov) in favor of direct democracy, that access to the stated ideal implies the convergence of "pure" non-median forms of economic power from the professional sphere the integrity of the state authorities. Only through the steady mutual interaction of the representative form in all types of people, permanent legitimation of delegated power, bilateral communication Together with the people and their representatives, mass political participation will be ensured. In this case, the ideological basis of people's rule is popular sovereignty, the supremacy of power over the people, which actually works in the interests of the people. The idea of popular sovereignty played an extremely important role in the development of marriage, in the formation of democratic ambushes in the political life of various countries (A. Kolodiy).

Key words: people's rule, forms of middle-free democracy, referendum, judicial rule, justice, constitution, constitutionalism.

Актуальність тематики дослідження.

Демократичні перетворення сучасного суспільства, формування в нашій державі саме "правової держави", зумовлюють розвиток форм народовладдя, досконало формують участь населення у державному управлінні та вирішують ряд питань місцевого значення. Український народ, що є єдиним джерелом влади має всі можливості щоб створити правові та організаційні передумови для прямого здійснення влади громадянами України [1, с. 79].

Конституція України проголосила носієм суверенітету і єдиним джерелом влади народ, що її реалізує безпосередньо і через органи державної влади і місцевого самоврядування. Вищим та безпосереднім вираженням влади народу є саме референдум і вільні вибори. Форми безпосереднього народовладдя, що закріплені в Розділі 3 Конституції відіграють визначальну роль для сучасного вітчизняного конституціоналізму, визначення напрямів розвитку громадського суспільства та держави, він надає можливість забезпечити вільне волевиявлення громадянина з самого широкого спектру питань. Державна влада і місцеве самоуправління функціонують ефективно саме за наявності розвинутих інститутів прямої демократії. Сьогодні практика застосування загальних форм безпосередньої демократії значно випереджає теоретичні розробки в даній області. Саме це питання є об'ємне, а в той же час існує велика кількість прогалин і протиріч у можливості конституційного закріплення нових форм безпосередньої демократії, особливо у правосудді [2, с. 11].

Метою нашого дослідження є здійснення аналізу поглядів вчених, що стали базою для обґрунтування інституту народовладдя та практики його застосування.

Аналіз наукових публікацій. Питання форм безпосередньої демократії (народовладдя) були розглянуті у роботах Авраменко С., Дюнан Л., Жаровської І., Кочерги А., Онішука М., Комарової В., Котляревського С., Прієшкіна О., Погорілка В., Станійчук М., Стори А., Мамичева В., Соломонова С., Самородової-Богацької Л., Федоренка В. та ряду інших.

Дослідження окремих аспектів проблеми у вітчизняній юридичній доктрині переважно в контексті права на судовий захист або організації судової влади здійснювали такі науковці, як С. Афанасьєв, Я. Берназюк, Т. Бринь, П. Вовк, А. Головін, В. Грибанов, М. Громовчук, В. Гультай, Ю. Грошевий, І. Голосніченко, В. Долежан, О. Зудіхин, К. Кобилянський, В. Колісниченко, В. Комаров, С. Короед,

А. Криштоф, В. Крижановський, О. Кружиліна, В. Лемак, О. Лемак, Л. Липачова, Т. Лукаш, І. Марочкін, О. Марцеляк, С. Нечипорук, Н. Сакара, А. Селіванов, А. Стрижак, Ю. Тодика, М. Тесленко, І. Факас та ряд інших.

Виклад основного матеріалу.

Відомий французький мислитель Ж. Ведель писав: «Очевидно, що найбільша ідентифікація керуючих та керованих здійснюється за прямої демократії, коли сам народ без посередників вирішує усі питання, пов'язані з громадськими справами, чи йде мова про законотворчість, адміністративне управління чи про відправлення юстиції, коли кожний в повній мірі виступає в якості керуючого або керованого. Але не менш очевидно й те, що подібна система непридатна в сучасній державі незалежно від її розмірів. Тим не менш пряма демократія лишається ідеалом, який буде надихати організацію компетенцій, яку керуючі повинні будуть делегувати керованим» [3, с. 101-102.]

Проте на таку, дещо песимістичну позицію, можна навести погляди Л. Шипілова, щодо прямої демократії, який відзначає, що доступ до вказаного ідеалу зумовлює конвергенцію «чистих» безпосередніх форм здійснення влади із професійною діяльністю державних органів. Лише за постійної взаємодії представницької форми у всіх її видах із безпосередніми інститутами здійснення народовладдя може здійснюватися перманентна легітимація делегованої влади, двосторонній зв'язок поміж народом та його представниками, забезпечуватися стан масової політичної участі [4, с. 100].

Як справедливо зазначає С. Авак'ян, «Проблеми народовладдя ніколи не втрачають актуальності в силу ряду причин: про належність влади народу говорять конституції, тому потрібно з'ясувати його суть і способи здійснення; в якій мірі народовладдя дійсно реалізується народом або він всього лише наділяється можливістю сформувати органи, яким і віддані повноваження публічної влади; наскільки ефективно народовладдя як практика і як наукова категорія» [5, с. 4].

Ідейною основою народовладдя виступає народний суверенітет, тобто верховенство влади народу, яка фактично і здійснюється в інтересах народу. Ідея народного суверенітету відіграла надзвичайно важливу роль у розвитку суспільства, у формуванні демократичних засад політичного життя різних країн [6, с. 14]. З цього приводу В. Ткаченко зазначає, що демократія передбачає встановлення підконтрольності держави, її органів, народу, що логічно тягне за собою виникнення правового обов'язку держави діяти щодо суспільства, кожного його члена тільки в межах права [7, с.389].

Не дивлячись на ряд складнощів участі народу у здійсненні владних функцій які існували в стародавні часи та середньовіччя, за твердженням В. Руденко, доктрина народного суверенітету мала далекосяжні наслідки. На думку вченого, перш за все, з неї випливала певна абсолютизація демократії, і навіть демократичний авторитаризм. Якщо носій влади – сам народ, то за словами автора, немає ніякої необхідності якось обмежувати його волю. Проте науковець підкреслює, що послідовне проведення в життя доктрини народного суверенітету загрожувало обернутися однією з найстрашніших тираній – тиранією народних мас. Тому, як це не парадоксально, але поряд з боротьбою проти абсолютизму «третього стану» необхідно було вирішити ще одну задачу – під гаслом народного суверенітету мінімізувати можливості реального здійснення політичної влади народними масами. Дане завдання було вирішене шляхом запровадження вже відомого нам представницького правління [8, с. 87-88].

Слід зазначити, що пряма демократія в державно-правовій системі виконує «забезпечення підконтрольності та відповідальності представницьких органів перед своїми виборцями, обмеження її свавілля [9, с. 136] Іншими словами, пряма демократія є специфічний механізм, інститут всередині демократичного режиму, що врівноважує здійснення влади за допомогою представницької демократії.

У юридичній літературі висловлюються різні визначення поняття «форма (інститут) безпосередньої демократії». Із юридичної наукової літератури відомо, що під формами безпосередньої демократії розуміються «способи і засоби безпосереднього здійснення влади народом або його частиною, які виключають передачу владних повноважень будь-яким органам або особам» [1, с. 80].

Проте серед англійських науковців які переймалися дослідженням безпосереднього здійснення влади народом зазначається, що форми участі громадян у прийнятті колективних рішень часто є не інституціональними, що надає їм додаткової мобільності. Випадки неінституціональної участі мають три основні особливості: по-перше, така колективна діяльність відбувається епізодично залежно від запропонованих конкретним контекстом сприятливих умов; по-друге, вона залежить від конкретної проблеми, яка мобілізує громадян до її вирішення; по-третє, беручи участь у таких колективних діях громадяни безпосередньо пред'являють свої вимоги владі [10, с. 314-315].

На думку В. Погорілко, пряме народовладдя, як і будь-яка влада, здійснюється в певних формах, які становлять, як правило, способи волевиявлення народу з метою здійснення суспільних функцій, що мають правові наслідки [11, с. 29].

А. Дворак зазначає, що під формами безпосередньої демократії розуміються способи волевиявлення громадян і їх об'єднань, що мають на меті вирішення суспільно значущих питань, надання впливу на прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, контроль за їх діями та внесення коректив в їх роботу відповідно до інтересів суб'єктів волевиявлення [12, с. 16].

Цікавим є твердження, вчених: «...незважаючи на незначну та суперечливу підтримку у мислителів стародавнього світу та середньовіччя щодо необхідності визнання за народом права скасовувати законодавчі акти представницьких органів держави, значного розвитку ця ідея отримала саме в епоху Нового часу, коли проголошення народовладдя супроводжується встановленням парламентаризму авторитет та довіра до якого постійно падала у простого народу. Сутність таких суджень полягала в тому, що сучасна демократія ґрунтується на ідеї народного суверенітету, тобто у необхідності створення такої системи державно-правових відносин, яка б забезпечувала примат права у всіх сферах суспільних відносин та надання можливості народу реалізовувати своє право бути джерелом і основою державної влади саме через різноманітні форми політичної участі у державному управлінні країною, однією з яких і являється участь у здійсненні правосуддя» [1, с. 86].

Слушним щодо з'ясування поняття форми безпосередньої демократії є також твердження О. Галус. Автор вважає, що під формами безпосередньої демократії слід розглядати саме способи безпосереднього волевиявлення народу (або його частини), які мають імперативний і легітимний характер, з метою вирішення питань, що становлять суспільний інтерес [13, с. 55].

На переконання Л. Шипілова, під формами безпосереднього народовладдя слід розглядати пряме владне волевиявлення народу, яке тягне за собою юридичні наслідки із суспільно значущих питань [14, с. 100].

Схожої думки О. Придачук який також наголошує, що безпосереднє народовладдя є особливою формою реалізації народного суверенітету, адже саме народ особисто формулює, висловлює та здійснює свою волю. На думку вченого, основою здійснення безпосереднього народовладдя є природно-правовий підхід, який визнає народ джерелом влади, а безпосереднє народовладдя - пріоритетним та безумовним способом її здійснення [15, с. 102].

Також під формою безпосередньої демократії розуміють способи виявлення волі народу щодо питань державного життя, від яких залежить юридична сила та політичні наслідки результатів народного волевиявлення [15, с. 103].

Цікавим є також те, що І. Панкевич класифікує форми безпосередньої демократії за:

- 1) результатами функціонування (способом впливу на суспільні відносини) – на імперативні, консультативні, групові, правотворчі та такі, що не створюють правових норм;
- 2) механізмом діяльності – на безпосередньо пов'язані з представницькою демократією, опосередковано пов'язані та не пов'язані з представницькою демократією (або відносно самостійні);
- 3) правовими принципами – на чинні на основі правових норм та чинні на основі традиції і звичаїв;
- 4) територіальною ознакою – на національні (загальнодержавні) та місцеві (локальні);
- 5) суб'єктами – на загальнонаціональні та групові [16, с. 97-98].

Натомість Л. Шипілов приходить до висновку, що форми безпосередньої демократії є складовими безпосереднього здійснення народовладдя. У зв'язку з чим автор пропонує виокремити наступні елементи її визначення: волевиявлення народу; пряме (домінування елемента безпосередності) волевиявлення народу; з питань, що являють суспільний інтерес; у формах, що не суперечать праву; така владна діяльність завжди тягне юридичні наслідки; на систему представницької ієрархії покладається обов'язок гарантування і втілення такого волевиявлення. У підсумку дослідник переконаний, що безпосередні форми здійснення народовладдя – це пряме владне волевиявлення народу, що тягне юридичні наслідки, з суспільно-значущих питань у формах, які не суперечать праву та яке гарантується і забезпечується державою [14, с. 105].

При аналізі механізму народовладдя розрізняють дві головні форми демократії: пряму (безпосередню) і здійснювану через органи, перш за все представницькі установи та інші виборні органи. Конституція оголосила референдум і вибори не взагалі вищим вираженням влади народу, а вищим безпосереднім її виразом, тобто вищим серед форм безпосередньої демократії [17 с. 23].

Висновки.

На підставі вищенаведеного, цілком поділяємо твердження вчених (Л. Шипілов) щодо прямої демократії, що доступ до вказаного ідеалу зумовлює конвергенцію «чистих» безпосередніх форм здійснен-

ня влади із професійною діяльністю державних органів. Лише за постійної взаємодії представницької форми у всіх її видах із безпосередніми інститутами здійснення народовладдя може здійснюватися перманентна легітимація делегованої влади, двосторонній зв'язок поміж народом та його представниками, забезпечуватися стан масової політичної участі. При цьому, ідейною основою народовладдя виступає народний суверенітет, тобто верховенство влади народу, яка фактично і здійснюється в інтересах народу. Ідея народного суверенітету відіграла надзвичайно важливу роль у розвитку суспільства, у формуванні демократичних засад політичного життя різних країн (А. Колодій).

Список використаних джерел:

1. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Харута В.Ф. Реалізація принципу народовладдя: доктринальні засади. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 76(2). Ч. 1. 2023. С. 79–86.
2. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Натуркач Р.П. Правотворчість судової влади при здійсненні правосуддя, як джерело виборчого права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2023. С. 11–17.
3. Ковлер А.И. Исторические формы демократии: проблемы политико-правовой теории. 311 с.
4. Шипілов Л.М. Народовладдя як основа демократичної держави: *Монографія*. Харків: Видавництво “ФІНН”, 2009. 216 с.
5. Авакьян С.А. Народовластие как совокупность институтов непосредственной и представительной демократии: проблемы эффективности. *Государствование*. 2014. № 2. С. 2–6.
6. Колодій А. Народовладдя як основа представницької демократії. *Українське право*. 1995. № 1 (2). С. 12–15.
7. Загальна теорія держави і права. *Підручник*. / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. 441 с.
8. Руденко В.Н. Прямая демократия: модели правления, конституционно-правовые институты. *Монографія*. 2003. 476 с.
9. Конституційне право країн Європи. *Навчальний посібник*. 2005. 510 с.
10. Манен Б. Принципы представительного правления / пер. с.англ. Е.Н. Рощина; науч. ред. О.В. Хархордин. 2008. 323 с.
11. Погорілко В.Ф. Основні засади теорії безпосередньої демократії. *Право України*. 2001. № 8. С. 26–32.
12. Дворак А.А. Конституційне право звернення: Автореф. ... канд. юрид. наук. 2003. 21 с.
13. Галус О.О. Поняття та види форм безпосереднього народовладдя в Україні. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 51–56.
14. Шипілов Л.М. Народовладдя як основа демократичної держави. *Монографія*. Х.: ФІНН, 2009. 216 с.
15. Придачук О.А. Безпосереднє народовладдя як спосіб правової охорони конституції народом. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: юридичні науки*, 2014. Вип. 6-1. (Том 1). С. 102–106.
16. Панкевич І. Інститут безпосередньої демократії та розвиток українського конституціоналізму. *Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична*. 2013. Вип. 58. С. 95–102.
17. Каспаров Г., Саркісян Д. Форми участі громадян у державному управлінні. *Системні технології*. 2017. № 24. С. 24–27.